

непобитних доказа, пада на главу денунцијаната, међу којима се у врло видној протународној улози налази тужитељ Иво Калачић... На основу такве доставе стријелјани су након пресуде војног суда, без могућности одбране, кап. Хаџија и кап. Срзентић. Један од главних достављача и главних свједока био је главом тужитељ Калачић... Народ није судио својим изродима, нова их држава није гонила, сматрајући довољном осудом презир у којем ће као одсјечене гране дотрајати свој жалосни вијек"³¹

Народ се и данас одужује успомени двојице храбрих родољуба, Филипу Хаџији и Милану Срзентићу.

Игњатије ЗЛОКОВИЋ

СТАВ ИТАЛИЈАНА ПРЕМА ЈЕВРЕЈИМА У БОКИ КОТОРСКОЈ 1941. ГОДИНЕ

„Паробродом ‚Куманово‘ отпремљене су данас, према наредби Председништва Министарског савета, директно за Драч, у циљу интернирања, породице страних Јевреја који су пребегли у ову покрајину бежећи због рата из Југославије“¹ — гласи телеграм који је упутио италијански квестор (шеф полиције) из Котора своме колеги у Драч 26. јула 1941. год.

Априла 1941. год. склонила се у Боку Которску једна група Јевреја са својим породицама. Већина их је била из Београда, док је један број био из Сарајева и неких других места. Сви су они бежали од немачког прогона, верујући да ће у овим крајевима, са којима су и раније одржавали везе, наћи могућности за миран живот. Ове породице биле су смештене у више места Боке Которске (Херцег-Нови, Прчањ, Рисан, Доброта, Котор) и углавном су се прилично добро снашле.

У овој групи Јевреја налазило се и неколико чланова КПЈ, који су се одмах повезали са теренским партијским организацијама и учествовали у припремама за оружани устанак. Пошто су то били претежно интелектуалци, теоретски изграђени, њихова делатност у данима припрема испољавала се нарочито у раду са омладином, односно у раду са омладинским васпитним групама. Обично би неки од ових комуниста окупио око себе групу чланова СКОЈ-а и других омладинаца и са њима разрађивао разне теоретске теме као на пример: „О империјализму“, „Идеологија и циљеви фашизма“, „О Уставу СССР“, „О животу у СССР“ итд.

³¹ „Новости“ од 11. III, 17. VI и 19. XII 1935. године.

¹ Оригинал се налази у Архиву Војноисторијског института, италијанска документација, кутија 551-5/2-1. У даљем тексту АВВИ, Ia, К-551-5/2-1.

Пошто су се припреме за устанак и уопште рад партијске организације одвијале под најстрожом конспирацијом, Италијани нису осетили никакву активност ових комуниста и може се рећи да су их углавном све до дана хапшења оставили на миру. Од априла до 13. јула 1941, Италијани су ухапсили само неколико појединаца због саслушавања али су их одмах затим пуштали. Изузетак је био Јосип Флам, кога су почетком јула ухапсили гестаповци из Београда заједно са групом професора Београдског универзитета (Флам је доведен у Београд и стрељан).²

13. јула у Боки Которској, сем у будванској општини, није дошло до оружане борбе, тако да ни они организовани Јевреји, сем неколицине који су још пре 13. јула прешли у илегалност (Ерих Кош, Горски), нису ступили у прве организоване герилске чете.

Као што је наведено, Италијани су били прилично толерантни према овим Јеврејима све до 13-јулског устанка и нису их ничим узнемиравали. Онда су, плашећи се њиховог утицаја на масе после устанка,³ као и услед тога што су ову покрајину хтели пошто-пото да очисте од свих „страних елемената“ (Италијани су још пре тринаестојулског устанка почели са чишћењем свих службеника који нису били родом из Боке и насилним сељењем у места рођења), како би је као новоприкључену провинцију („Provincia di Cattarro“) што пре италијанизирали.

Још пре хапшења Италијани су остварили тачну евиденцију још ових придошлица Јевреја и за сваког су имали тачну адресу стана.⁴

Наређење за хапшење Јевреја у Боки Которској дошло је директно из Рима и читава операција хапшења поверена је которском квестору.⁵ Строго поверљивим актом бр. 719 од 21. јула 1941. год. которски квестор обавештава команду карабинијера у Котору и Херцег-Новом, затим Одељење јавне безбедности у Херцег-Новом и которског префекта, како ће се 23. јула 1941. „приступити притварању свих Јевреја странаца, без обзира на пол и узраст, који су због положаја Југославије пребегли у ову провинцију“.⁶ Хапшење је обављено једновремено у свим местима Боке, ноћу између 23. и 24. јула,⁷ и одмах су сви у току 24. јула пребачени на пароброд „Краљ Александар“, који је био усидрен у которској луци а служио је као пловехи затвор.⁸ Карабинијерима и агентима јавне безбедности издато је наређење да приликом хапшења морају „запленили новац који ће се наћи код Јевреја, а оставити њима по 500 лира на члана породице“.⁹

² Податак дали: др Васо Чубриловић и Вук Драговић.

³ АВИИ, Ia, К-551-40/1.

⁴ АВИИ, Ia, К-551-2/2-1.

⁵ АВИИ, Ia, К-551-1/2-1.

⁶ АВИИ, Ia, К-551-1/2-1.

⁷ АВИИ, Ia, К-551-30/4-1.

⁸ АВИИ, Ia, К-551-1/2-1.

⁹ Исто.

Приликом хапшења и претреса свакоме је скренута пажња да ће му се све конфисковати уколико не пријави и преда сав новац и златњике. Италијани су од ове групе од 192 Јевреја¹⁰ одузели „1 милион седамсто педесет хиљада и осамсто двадесет осам лира, триста седамдесет златњика (наполеондора) и сто двадесет хиљада страних банкнота“.¹¹ Но без обзира на предају поменуте своте Италијанима, они су код себе задржали много више новца и златњика. Сем тога, док су се они налазили на пароброду „Александар“, пошло им је за руком да разним каналима, преко својих познатика Бокелја, убаце на брод приличну количину новца, који су били оставили код својих пријатеља код којих су становали. Треба истаћи да Италијани нису вршили неке детаљне претресе њихових кофера.

На пароброду „Александар“ ова група се задржала само дан и ноћ а затим је пребачена на пароброд „Куманово“. Овим бродом требало је да крену за Албанију 26. јула,¹² али су се услед квара на машинама задржали два дана у Тивту, тако да су 28. јула пребачени за Драч, где су их чекали камиони за даљи транспорт.¹³ Из Драча су пребачени у концентрациони логор у Каваји, који је потпадао под компетенцију војних власти и у коме се налазила велика група интернираца из Црне Горе, међу којима је било стараца и жена са малом децом.

Кад су стигли у логор Кавају Италијани су их сместили одвојено од интернираца из Црне Горе. Треба одмах нагласити да су Италијани и овде били врло толерантни према Јеврејима и да су они у односу на друге интернирце уживали низ привилегија. Тако су појединци повремено, уз одобрење логорске управе, могли ићи у град и куповати храну (воће, поврће па чак и хлеб) и остале потребе. Храна им је била војничка, углавном задовољавајућа за логорске прилике. Такође су и смештајни услови били неупоредиво повољнији од услова под којима су живели интернирци из Црне Горе.

Доласком ове групе Јевреја умногоме су се побољшали услови и интернирцима из Црне Горе. Увидевши под каквим условима живе црногорски интернирци, а посебно мала деца и мајке које су имале децу на грудима, ова група Јевреја, на иницијативу својих комуниста, предузела је низ мера да им помогне. Они су путем потплаћивања стражара и преко кухиње која је била заједничка за оба логора успели да један део свога следовања пребацују у црногорски део логора, што је за ове много значило. Сем тога, они су, користећи могућност повременог изласка у град, набављали низ ствари и артикала који су били драгоцени за мајке и малу децу. Преко италијанских стражара они су успевали да пребацују у црногорски део логора не само

¹⁰ АВИИ, Ia, K-551-36/2-6.

¹¹ АВИИ, Ia, K-551-37/4-1.

¹² АВИИ, Ia, K-551-34/4-1.

¹³ АВИИ, Ia, K-551-37/4-1.

храну него и разне друге потребе (веш, поједине делове одеће и обуће коју су они купили између себе и одвајали за децу и оне који су били готово без ичега). Такође су успели да им пребаце и приличан број ћебади, што је већ у првим јесењим данима за логор који је био под шаторима или у врло трошним баракама, значило питање живота.¹⁴

У Каваји се ова група Јевреја задржала до краја септембра 1941. год., када је по одлуци виших власти пребачена у метрополу.¹⁵ Приликом одласка у Италију Јевреји су оставили црногорским интернирцима приличну количину разне робе и нешто хране. Захваљујући у првом реду групи комуниста и осталих прогресивних елемената који су се налазили у овој групи, већина од ових Јевреја понела се према црногорским интернирцима у овој тешкој ситуацији патриотски и врло хумано.

Крајем септембра ова група Јевреја пребачена је из Албаније бродом „Tigenia“ преко Барија у логор Feramonti di Tersia. У овом логору остали су до средине 1942. и углавном услови живота били су им слични онима у Каваји. У 1942. из овог логора су распуштени и размештени по разним селима и мањим местима, где су углавном живели полуслободно, наравно са ограниченим радијусом кретања и са обавезним свакодневним пријављивањем станицама краљевских карабинијера. Да би могли живети у овим селима, Италијани су им плаћали стан и давали по 8 лира дневно за храну, што је свакако било врло мало. Захваљујући њиховој снажљивости и новцу који су код себе поседовали, већина ових интернираних Јевреја живела је релативно добро све до капитулације Италије.¹⁶

Капитулацијом Италије највећи део од ове групе вратио се са осталим југословенским интернирцима из разних логора у домовину. Организовани у новоформиране прекоморске бригаде, готово сви способни за борбу прешли су на југословенско тле и учествовали у НОБ до ослобођења земље. Један мањи део је према неки и после капитулације Италије успео да се преко Међународне јеврејске организације пребаци у Швајцарску, Палестину и друге земље, док их је неколико остало у Италији где и данас живе. Од ове групе за време НОБ погинуо је Мирко Давичо. Наиме, њега су гестаповци и усташки агенти одвели из Италије у Загреб, затим у злогласни логор Јасеновац и на крају у логор Босанске Градишке где је 1942. године убијен као комуниста.¹⁷ У НОБ погинуо је и Мортон Рудолф.¹⁸

Интересантно је овде приметити да су Италијани, насупрот Немцима који су над Јеврејима вршили тотални геноцид, посту-

¹⁴ Податке дали: Виктор Лазаревић, Дара Костић.

¹⁵ АВИИ, Ia, К-551-9/2-1.

¹⁶ Податке дали: Виктор Лазаревић, Рахела Кораћ и други.

¹⁷ Податак дао Оскар Давичо.

¹⁸ Податак дао Виктор Лазаревић.

пали благо. И сама католичка црква у Италији благонаклоно се односила према Јеврејима, што наравно није био одраз неких њених симпатија према Јеврејима, него, према нашем мишљењу, одраз одређене политике гледане кроз призму опште констелације повезане са одређеним круговима на Западу који су симпатисали и помагали Јевреје, а са којима је Ватикан одржавао добре односе. Било је чак примера да су после капитулације Италије, кад су Немци окупирали један део средње и северне Италије, италијански свештеници и неки други духовни редови крили од Немаца поједине Јевреје, облачећи их у свештеничке одоре.

Др Душан ЖИВКОВИЋ